

МОНЕТАРНА І ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Наталія АТАМАСЬ

Науково обґрунтовано об'єктивні потреби і теоретичні основи державного регулювання економіки на різних етапах циклічного розвитку суспільства. Здійснено макроекономічну оцінку основних складових загальноекономічної політики держави, зокрема монетарної та фінансової політики, з урахуванням кейнсіанської та монетарної концепцій державного управління економікою.

The article deals with the objective needs and theoretical grounds of state economic regulation on different stages of the society cyclic development. It also contains macroeconomic evaluation of the key elements of the state economic policy, that is monetary and fiscal policies taking into consideration Keynesian and monetary conceptions of state economic regulation...

Сьогодні особливої актуальності набувають питання пошуку важелів державного регулювання, здатних забезпечити якісні перетворення в економіці та соціальній сфері, опанування інноваційної моделі структурної перебудови та економічного зростання; подолання диференціації доходів населення і бідності, утвердження середнього класу; адаптація національної економіки до тенденцій розвитку світового господарства та інші. З огляду на це, дане дослідження ми вирішили розпочати з узагальнення теоретико-методологічних аспектів саморегулювання та наукового обґрунтування необхідності використання важелів державного регулювання економіки крізь призму наукових концепцій, що сформувалися у результаті розвитку світової економічної думки.

Необхідність координації між грошово-кредитною і бюджетно-податковою політиками як функціональними елементами загально-

економічної політики, активізувала залучення потенціалу кейнсіанської та монетаристської концепцій для визначення оптимальних методів втручання держави в економіку. Дослідження даної проблематики широко представлене у наукових працях зарубіжних вчених: А. Сміта, Дж. Кейнса, М. Фрідмана, М. Кондратьєва та інших. Ідейно-теоретичною базою даного дослідження послужили також праці провідних вітчизняних вчених-економістів і, зокрема: М. Туган-Барановського, М. Савлука, І. Михасюка, В. Базилевича, В. Ковальчука, М. Сарая, Д. Стеченко, П. Круш, С. Тульчинської, Л. Швайки.

Спираючись на наукові здобутки вищезазначених вчених, ми поставили собі за мету провести ґрунтовний аналіз основних концепцій державного регулювання та систематизації економічних важелів, необхідних для формування загальноекономічної політики, зорієнтованої на подолання економічних криз.

Зважаючи на вищезазначену ціль, дане дослідження розпочнемо з розгляду питання про форми і об'єктивні межі втручання держави в економічні процеси на різних етапах циклічного розвитку економіки. У становленні ринкового механізму можна виокремити період, коли держава практично не втручалася у сферу економічного життя. Так, на стадії досконалої конкуренції практично усі проблеми економічного розвитку вирішувалися без помітного державного втручання. Зокрема, теоретична концепція "невидимої руки" Адама Сміта, передбачала економічний лібералізм, невтручання держави в господарське життя, відміну державної регламентації промисловості та торгівлі, вільну торгівлю землею, свободу переміщення робочої сили і товарів тощо. Дані постулати визнавалися й такими засновниками класичної буржуазної політичної економії, як В. Петті, Д. Рікардо та Д. Мілль. Прихильники теорії класичного капіталізму були впевнені, що недостатня величина сукупного попиту в умовах гнучкості цін не може бути причиною зменшення реального обсягу виробництва нижче природного рівня. Вони вважали, що попит завжди буде достатнім для того, щоб спожити всю продукцію, вироблену на базі наявних ресурсів і сучасної технології. Це положення ґрунтується на законі Сея, за яким пропозиція створює попит. Тому не може бути розриву між сукупним попитом та сукупною пропозицією, а зміна сукупної пропозиції породжує таку ж зміну сукупного попиту. Іншими словами, коли рівновага під впливом певних факторів порушується, то вона автоматично відновлюється через механізм гнучких цін, внутрішній механізм саморегулювання [4, 9]. При цьому державі для досягнення правових і господарських гарантій, визначення меж власного невтручання залишаються, як зазначав А. Сміт, витрати на громадські роботи, витрати на забезпечення зовнішньої безпеки, витрати на правовий захист ("держава повинна виконувати в економіці тільки роль нічного сторожа", що охороняє приватну власність) [7, 65–66]. Слід зазначити, що класична школа започаткувала також розуміння дефініції "по-

датки". Д. Рікардо вважав, що "податки – це та частина продукту землі і праці, яка надходить в розпорядження уряду". Податки повинні використовуватися лише у фінансальних цілях, оскільки вони перешкоджають процесу утворення і накопичення капіталу, а тому найкращим податком є найменший. А. Сміт, дотримуючись теорії про непродуктивність державних послуг, одночасно вважав податок справедливою ціною за сплату послуг державі, об'єктивною необхідністю, оскільки податки зумовлені потребами поступального розвитку суспільства. А. Сміт переконує, що всі податки спрямовані на створення для господарюючих суб'єктів максимально ефективних умов функціонування як самостійних структурних одиниць складної соціально-економічної системи. Крім того класична докейнсіанська модель є першою не макроекономічною, а мікроекономічною моделлю, в якій поняття попиту, пропозиції тощо не були доведені до "агрегованого" рівня (сукупного попиту, сукупної пропозиції) [5].

Однак в кінці XIX століття проявилися стійкі тенденції переходу від економіки вільної конкуренції до економіки переважно монополістичної. Разом з тим положення про невтручання держави в економіку перестали відповідати реальній дійсності. Як наслідок світова економічна криза 30-х років XIX століття зумовила виникнення нових напрямів наукових досліджень, які не втратили своєї актуальності і в наші дні, адже основний їх зміст полягав в обґрунтуванні необхідності державного регулювання економіки.

У контексті вищезазначеного, нагадаємо, що ще в XIX ст. видатний український вчений Михайло Туган-Барановський у книзі "Нариси із новітньої історії політичної економії і соціалізму" (1906) започаткував ідею розгалуження економічної теорії на три концептуальні напрями: перший захищає нерегульований товарно-господарський лад; другий пропагує соціалістичну ідею як антипод першого; третій намагається зберегти товарно-господарський лад, для чого пропонує посилити державне втручання в господарське життя [8, 178]. З огляду на практичну цінність та обраний Україною

стратегічний вектор на розбудову соціально-орієнтованої ринкової економіки, зосередимо свою увагу на аналізі тих напрямів економічної науки, які відстоюють саморегулювання та державне регулювання економіки.

У контексті досліджуваної проблеми, на нашу думку, важливо підкреслити й те, що Михайло Туган-Барановський став фундатором сучасної інвестиційної теорії економічних циклів, основні положення якої викладено в працях "Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і вплив на народне життя" (1894), "Російська фабрика в минулому і сьогодні" (1899). Він з'ясував причини циклічності економічних криз, їх періодичність і неминучість в ринковій економіці, окреслив шляхи їх подолання за рахунок бюджетно-податкової та грошово-кредитної політик, що спрямовані на забезпечення стабілізації та зростання виробничої сфери і поліпшення життя народу. Вчений стверджує, що "періодичні кризи викликаються періодичною зміною розширення і скорочення основного капіталу". "Кризи викликаються тим, – підкреслював Туган-Барановський, – що в фазі піднесення споживання капіталу відбувається швидше, ніж його утворення...". Внутрішнім рушієм економічних коливань і економічної активності є рух інвестицій. Обсяг інвестицій залежить від обсягу кредиту грошового капіталу. Обмеженість банківських ресурсів, їх непропорційне розміщення між різними сферами економіки звужує інвестиційні можливості, що породжує економічні кризи [17, 180]. У 1922 році учнем Михайла Туган-Барановського Миколою Кондратьєвим було створено теорію "великих циклів кон'юнктури" тривалістю 48–60 років [9, 248]. Таким чином, цей видатний російський вчений відкрив соціально-економічні цикли, що в подальшому дістали назву "Кондратьєвських довгих хвиль" або "К-хвиль", в основі початку формування кожної з яких знаходився сформований ще у кризовий період попередньої хвилі кластер взаємодоповнюючих базових нововведень (інновацій).

Ці теорії, апробовані у реальній дійсності, дають підстави констатувати, що розвиткові

ринкової економіки дійсно притаманна циклічність. У будь-якій країні можна спостерігати постійне коливання темпів зростання навколо певного середнього рівня (тренду). Так, приміром, економіка США в XX столітті, хоча й була однією з найпотужніших в світі, проте пережила двадцять рецесій (спадів), які в середньому тривали 15 місяців кожний. З іншого боку, динамічна економіка Китаю останніми десятиліттями розвивається дуже швидко. При цьому упродовж 1978–2004 років тут також було вісім періодів відносного спаду, які тривали в середньому 13 місяців. Циклічно розвивається економіка постсоціалістичних країн, кожна з яких після переходу до ринкових відносин пережила специфічний трансформаційний період. Наприклад, упродовж 1993–2004 років у Російській Федерації та Польщі було зафіксовано три повних цикли ділової активності, в Угорщині та Словаччині – чотири. Вітчизняній економіці також притаманна циклічна динаміка розвитку. За розрахунками наукового співробітника Інституту економіки та прогнозування НАН України В. Олефіра, починаючи з 2000 року, в Україні було три повних цикли ділової активності [13, 16]. В таких умовах макроекономічна політика держави повинна стимулювати ділову активність в умовах депресії і пригнічувати, утруднювати економічне зростання при перегріві кон'юнктури, хоча реальне досягнення цього є досить складною справою. Сучасні вчені-економісти визнають, що для реалізації свого впливу на економіку держава повинна розробляти відповідну економічну політику, основними цілями якої є: забезпечення певного рівня економічного зростання; забезпечення максимальної зайнятості; контроль над інфляцією з метою її мінімізації та стабілізації цін; урівноваження активів і пасивів платіжного балансу.

Для досягнення вказаних цілей економічна політика передбачає широкий спектр заходів, які мають здатність впливати на економічне життя суспільства. Умовно їх можна розділити на чотири групи: 1) структурна політика; 2) політика конкуренції; 3) соціальна політика; 4) кон'юнктурна політика.

Перші три групи заходів передбачають вирішення локальних завдань. Так, структурна політика передбачає надання субсидій чи інших стимулів для активізації розвитку відносно відсталих регіонів (регіональна політика) чи певних галузей, секторів виробництва (секторіальна політика). Політика конкуренції передбачає застосування системи заходів антимонopolного характеру, вільного ціноутворення, доступу на ринки всім підприємствам, установлення особливих правил взаємовідносин там, де вільна конкуренція утруднена – в енергетиці, сільському господарстві тощо. Соціальна політика передбачає використання заходів, спрямованих на забезпечення соціальної рівності та фінансової забезпеченості всіх членів суспільства шляхом часткового перерозподілу доходів.

Особливе місце в економічній політиці займають заходи, що належать до кон'юнктурної політики, яка реалізується через регулятивний вплив держави на ринкову кон'юнктуру, на співвідношення сукупного попиту і сукупної пропозиції на ринках. Оскільки сукупний платоспроможний попит формується та реалізується в грошовій формі у процесі формування, розподілу і використання національного доходу, кон'юнктурна політика забезпечується, насамперед, державним регулюванням грошового обігу.

Через регулювання окремих грошових потоків, маси грошей, рівня процента, швидкості

обігу грошей держава має можливість впливати не тільки на зміну попиту, а й на зміну пропозиції на товарних ринках. Наприклад, при збільшенні пропозиції грошей знижується рівень відсоткової ставки, що стимулює зростання інвестицій і розширення виробництва. А переорієнтація коштів завдяки зниженню рівня оподаткування з потоків чистих податків і державних закупівель у потоки інвестицій скорочує шлях надходження їх у сферу реальної економіки і теж сприяє розширенню виробництва. Подібними регулятивними заходами в сфері грошового обігу держава має можливість активно впливати на всі процеси в економіці, – на виробництво, розподіл, обіг грошей, що робить кон'юнктурну політику універсальним, глобальним способом досягнення цілей загальноекономічної політики.

За способом та характером впливу на поведінку економічних суб'єктів усі заходи кон'юнктурної політики, що спирається на регулювання грошового обігу, можна розділити на: заходи бюджетно-податкової (фіскальної) політики; заходи грошово-кредитної (монетарної) політики; заходи прямого впливу. Відповідно до проведеної структуризації економічної політики держави загальна її схема має такий вигляд (рис. 1).

Фіскальна політика зводиться до економічного регулювання через механізми оподаткування, інших вилучень до централізованих фондів фінансових ресурсів, фінансування

Рис. 1. Економічна політика держави та її складові [2, 182]

витрат держави, пов'язаних з виконанням нею суспільних функцій. Ця політика забезпечує можливість безпосередньо впливати як на сукупний попит, так і на сукупну пропозицію. Якщо рівень фіскальних вилучень доходів економічних суб'єктів зростає, це зменшує їхні можливості і послаблює стимули до нарощування інвестицій, розширення виробництва, що пригнічує сукупну пропозицію та економічну активність. Якщо ж зростають витрати на фінансування державного споживання, то це веде до збільшення номінального національного доходу та сукупного платоспроможного попиту на ринках, що активізує їх кон'юнктуру і певною мірою сприяє розвитку виробництва. Проте якщо державне споживання зростає високими темпами і тривалий час, то виробники не встигають відреагувати збільшенням товарної пропозиції, що провокує зростання цін та інфляцію.

Грошово-кредитна політика зводиться до економічного регулювання через механізми зміни пропозиції (маси) грошей та їх ціни (проценти) на грошовому ринку. Збільшення пропозиції грошей, за інших рівних умов, зумовлює зниження процента та зростання інвестицій, а також зростання платоспроможного попиту на ринках. Усе це на коротких часових інтервалах пожвавлює кон'юнктуру ринків і посилює стимули до розширення виробництва [12, 231].

Сама назва цієї політики (як грошово-кредитної) визначає два інструменти, які традиційно використовувались в регулятивній практиці центральних банків: інструменти щодо регулювання грошової маси (пропозиції грошей) через емісійний механізм; інструменти щодо регулювання пропозиції грошей через кредитний механізм. Проте в сучасних умовах у практиці регулювання пропозиції грошей з'явився ще один чинник впливу на масу грошей – валютний механізм, що реалізується через валютну, в тому числі курсову, політику. Тому традиційна назва регулятивного механізму (грошово-кредитна політика) не відображає всієї різноманітності процесів та інструментів, які використовуються на практиці. Зокрема, поза межами цієї назви залишаються процеси

впливу на пропозицію грошей через валютний ринок і курсову політику. На цьому тлі видається більш логічною назва "монетарна політика", яка широко застосовується в зарубіжній літературі. У межах такої назви можуть вільно співіснувати всі три складові регулятивного механізму: емісійно-грошова, кредитна і валютна [18, 18]. Більше того, така назва ґрунтовніше виражає внутрішню єдність регулятивного механізму, його моноспрямованість на підтримання пропозиції грошей на рівні, адекватному попиту на гроші.

Пряме втручання держави в економічне життя допускається у тих випадках, коли заходи фіскальної та монетарної політики не можуть дати бажаного результату. До таких заходів можна віднести: обмеження (заморожування) цін і доходів з метою гальмування високої інфляції; раціонування споживання, коли товари та послуги розподіляються не за платоспроможністю покупців, а за встановленими державою нормами тощо. Заходи прямого втручання суперечать принципам ринкового господарювання і тому застосовуються не часто, як виняток [2, 187–188].

Повертаючись до структуризації економічної політики, варто зазначити, що колектив авторів на чолі із В. Д. Базилевичем у підручнику з макроекономіки серед найважливіших структурних елементів макроекономічної політики виділяє:

- бюджетно-податкову політику;
- грошово-кредитну політику;
- зовнішньоекономічну політику;
- соціальну політику (політику доходів) [11, 475].

Сутність та необхідність використання бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики нами узагальнено вище, тому перейдемо до трактування зовнішньоекономічної політики. Зовнішньоекономічна політика за допомогою певної системи інструментів (змін у валютному курсі, міграційної політики, митної політики, квотування тощо) сприяє розширенню (обмеженню) експортних можливостей держави. А соціальна політика через властиві їй засоби впливу (обов'язкове державне

страхування на випадок безробіття; соціальне страхування втрати працездатності; пенсійне страхування; різні види соціальної допомоги тощо) здійснює перерозподіл доходів, обмежує безробіття, забезпечуючи необхідний рівень споживання у суспільстві.

Як видно з наведеного, далеко не повного переліку інструментів, що наповнюють змістом регулятивні блоки політики державного регулювання економіки, особливого значення набуває їх системність і взаємозв'язок. Інструменти кожного з блоків є взаємопов'язаними складовими. Вони здатні впливати як на силу, вектор дії один одного, так і підсилювати ефективність одночасного застосування, досягаючи при цьому якісно нових ефектів. Так, досвід багатьох країн свідчить, що експансія у галузі фінансової політики (збільшення витрат чи зниження податків) при негнучкій монетарній політиці призводить до витіснення інвестицій та зростання споживання. Це зумовлене тим, що збільшення доходу та попиту сприяє підвищенню попиту на залучені кошти і, тим самим, зростанню відсоткових ставок. А це призводить до зниження приватних інвестицій. Уникнути таких наслідків допомагає доповнення експансіоністської фінансової політики відповідною грошово-кредитною політикою. Це особливо наочно простежується на класичному прикладі розв'язання кризової ситуації в США.

Так, шляхом скорочення податків у першій половині 60-х років XX ст. адміністрація Кеннеді-Джонсона запропонувала експансіоністську фінансову політику з метою зупинення спаду. Податкові ставки були суттєво зменшені: для особистого прибуткового податку – з 20–91% до 19–70%, а для корпорацій – з 52 до 48%. Монетарна політика використовувалася для зміцнення та посилення стимулів фінансової політики з тим, щоб уникнути змін відсоткових ставок. Протягом 1963–1965 років відсоткова ставка зберігалася на рівні 4,2–4,5%. Скорочення податків та доповнююча монетарна політика у результаті призвели до збільшення приросту ВВП [3, 362].

Головним завданням кон'юнктурної політики є згладжування коливань ринкових процесів з метою підтримання загального стану ринкової кон'юнктури на рівні, що забезпечував би досягнення визначених цілей економічної політики. Таке регулювання ринкової кон'юнктури може забезпечуватися заходами як грошово-кредитної політики, так і фінансової, або ж заходами обох політик одночасно. Механізм взаємозв'язку монетарної та фінансової політики як складових кон'юнктурної і загальноекономічної політик можна простежити за такою схемою (рис. 2):

Як видно з наведеної схеми, поживлення ринкової кон'юнктури може бути досягнуто як

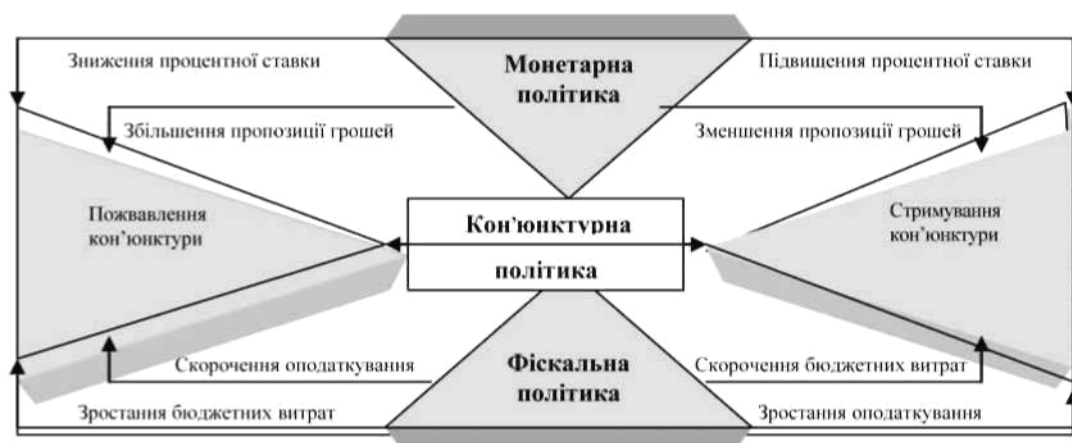

Рис. 2. Схема взаємодії заходів фінансової та монетарної політики в системі державного регулювання економіки [2, 235]

заходами монетарної політики – зниженням процентної ставки та збільшенням пропозиції грошей, так і заходами фіскальної політики – зростанням бюджетних витрат та скороченням рівня оподаткування. Стимування ринкової кон'юнктури теж може бути досягнуто заходами монетарної політики – підвищенням рівня процента і зменшенням пропозиції грошей (грошової маси) та заходами фіскальної політики – зростанням рівня оподаткування і скороченням бюджетного фінансування.

Крім спільності цілей впливу на ринкову кон'юнктуру, заходи монетарної і фіскальної політики пов'язані між собою механізмами дії. Так, зростання бюджетних витрат за стабільності оподаткування викличе зростання попиту на грошовому ринку і підвищення ставки процента, яка є важливим інструментом монетарної політики. І навпаки, зниження облікової ставки у контексті монетарної політики призведе до зростання курсової вартості облігацій державних позик, збільшення попиту на них, що розширить можливості уряду щодо випуску і розміщення нових позик та зростання на цій основі бюджетних витрат.

Викладене вище дає підстави розглядати заходи монетарної та фіскальної політики не як альтернативні, а в нерозривній єдності. Відтак, важливо враховувати на практиці не тільки їх прямі регулятивні наслідки, а й результати можливих змін у дії інструментів у паралельній сфері регулювання грошового обороту.

Фіскальні та монетарні заходи як складові кон'юнктурної політики мають свої переваги та недоліки. Протиставлення їх у свій час стало причиною розходження між кейнсіанцями та монетаристами щодо методів державного регулювання.

Кейнсіанська теорія державного регулювання економіки пояснювала вплив на рух економічного циклу через сферу обігу таким чином: зростання грошової маси в обігу і обсягу кредитних ресурсів нібито тягне за собою пожвавлення економіки, зростання прибутків та зайнятості. Поштовхом до цього пожвавлення може бути зниження банківського процента, яке підвищує попит на кредит і заохочує

інвестиції, а також так зване дефіцитне фінансування (тобто розширення урядового попиту на ті чи інші товари) або фінансування з коштів державного бюджету урядових інвестицій. Отож, коливання сукупних витрат впливають передусім на виробництво і зайнятість, а не на ціни. Тому рівень виробництва, зайнятості, доходів і цін формується на підставі підвищення попиту, інвестицій, зростання експорту і державних витрат.

У міру розвитку і ускладнення капіталістичної економіки вплив кредитно-фінансової системи на відтворення значно посилюється. Грошові і бюджетні важелі почали активно використовуватися державою як знаряддя антициклічного регулювання. Все це заперечувало висновок про "нейтральність грошей", відсутність їх зв'язку з реальними процесами в економічній системі [10, 243].

У кейнсіанській схемі причинно-наслідкових зв'язків грошові фактори відігравали важливу роль. Нагадаємо, що в класичній системі гроші були короточасним посередником, їх нагромадження господарюючими агентами вважалося беззмістовним і нерациональним. Цим обґрунтовувалася теза про негайне витрачання доходів у міру їх надходження, що, в свою чергу, приводило до висновку про автоматичну зміну цін слідом за зміною грошової маси. Дж. Кейнс намагався відійти від традиційного неокласичного трактування грошей як другого-рядного технічного інструменту. Важливість грошей він пов'язував з наявністю невизначеності в процесах прийняття господарських рішень. На його думку, прагнення зберігати гроші – це барометр нашого недовіря до власних розрахунків і до загальної узгодженої думки відносно майбутнього. Із факту нагромадження грошей він прямолинійно виводив низький платоспроможний попит у господарстві.

Регулювання попиту через оподаткування в теорії Кейнса базується на гіпотезі про те, що збільшення податків призводить до скорочення попиту через зменшення розмірів доходу і одночасно через споживчі витрати та збереження пропорції, яка визначається відношенням максимальної вартості до споживання і

максимальної вартості до заощаджень. Підвищення рівня оподаткування скорочує приватні сукупні витрати на величину, меншу порівняно з обсягом приросту податків, та призводить до зменшення величини рівноважного національного доходу (ефективного попиту). При цьому виникає ефект податкового мультиплікатора, відповідно до якого зниження ефективного попиту у випадку підвищення податків є більшим за нього. Тобто висновок полягає в необхідності використання для державного регулювання економічного зростання цілеспрямованого управління дефіцитом бюджету, а не податкових джерел. Варіюючи різницею між доходами і витратами бюджету залежно від конкретних економічних умов, держава здатна підтримувати той чи інший баланс між накопиченим капіталом і таким, що застосовується у виробництві, тобто цілеспрямовано впливати на обсяг сукупного попиту, а через нього – на величину пропозиції. Кейнсіанська теорія державних фінансів відкинула догмат збалансованого бюджету, легалізуючи бюджетні дефіцити для стимулювання економіки. Так, в умовах кризи або депресії держава повинна скорочувати податки й збільшувати витрати державного бюджету, допускаючи бюджетний дефіцит, і, таким чином, створювати додатковий попит у економіці, що знаходиться у стагнації. При високій кон'юктурі фінансова політика має стримувати попит шляхом підвищення податків і обмеження витрат. Бюджетні дефіцити могли зберігатись і при зростаючому виробництві для стимулювання економіки, досягнення вищих темпів зростання. Дж. Кейнс вважав, що держава може сприяти досягненню відповідності між платоспроможним попитом і обсягом виробництва за допомогою упорядкування державних витрат, регулювання позичкового процента й податків. Він відзначав, що серйозні зміни в податковій політиці (поряд зі змінами процента) можуть викликати зміни у споживанні, підкреслюючи, що люди схильні збільшувати його із зростанням доходу, але не в тій мірі, в якій він зростає. З цього положення було зроблено висновок про те, що необхідним є державне втручання, спрямова-

не на стягнення за допомогою податків доходів, розміщених поза банківською системою, і відповідно, фінансування за рахунок цих коштів інвестицій та поточних державних витрат. Урядовий попит повинен, на думку Дж. Кейнса, мультиплікувати (примножувати) виробництво, обмін, зайнятість [14, 91].

Важливою складовою кейнсіанської теорії у частині оподаткування є доведене і науково обґрунтоване використання прогресивних податків як автоматичних регуляторів економічного розвитку. Існує очевидна необхідність регулювання заощаджень як джерела інвестицій, а отже, й економічного зростання. Невиправдано великі заощадження в умовах неповної зайнятості є пасивним джерелом доходів і не трансформуються в інвестиції, що визначає необхідність їх вилучення (фактично перерозподілу) за допомогою податків для повернення у виробничий, економічний обіг. З цієї точки зору, саме прогресивні податки, які діють за схемою "збільшення/зменшення доходів – збільшення/зменшення податкової ставки", забезпечують випередження обсягів і темпів податкових надходжень над темпами і обсягами доходів, що певною мірою відповідає необхідному інвестиційному перерозподілу. Таким чином, обсяг доходів бюджету у частині податків може формуватися як функція двох аргументів: податкової ставки і ВВП. Це дозволяє за рахунок прогресивного оподаткування гнучко та оперативно, без тривалого перегляду основних положень податкового законодавства реагувати на об'єктивні циклічні коливання економічного росту [1].

У своїй моделі економічної системи Дж. Кейнс намагався перебороти "класичну дихотомію", що створила глибокий розрив між реальними і грошовими процесами. Головним каналом зв'язку між цими двома сферами слугує у нього норма процента, що знаходиться під впливом факторів грошового ринку і одночасно впливає на прийняття рішень про майбутні капіталовкладення. Істину важливість за словами Дж. Кейнса, гроші набувають лише в теорії процента. Чим більша неясність відносно динаміки процента, тим більші запаси

грошей створює господарюючий агент і тим більше скорочується його попит на продукцію поточного виробництва. Дж. Кейнс перебудував теорію грошей, ввівши в неї норму процента. Він перетворив гроші в один із важливих факторів формування інвестиційного попиту і відсунув на другий план традиційний зв'язок грошей і цін [19, 26].

Теорія грошей Дж. Кейнса глибоко вплинула на всю систему економічних уявлень Заходу. Однак післякейнсіанський розвиток призвів до різкого падіння інтересу до грошової проблематики взагалі і до кейнсіанських пропозицій, зокрема. Це можна пояснити тим, що кейнсіанська доктрина народилась у розпалі великої економічної депресії, коли бюджетно-податкова та грошово-кредитна політики були паралізовані і не могли забезпечити виходу капіталістичної економіки із хронічної кризи.

Загальне розчарування в чудодійному характері кейнсіанських рецептів наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. XX ст. різко посилює вплив прихильників неокласичної теорії грошей, які висунули концепцію монетаризму. Монетаризм як самостійний теоретичний напрям сформувався у США в середині 50-х рр. XX ст. У його витоків стояла група економістів на чолі з М. Фрідменом. Монетаризм виник на базі кількісної теорії грошей. Взявши у цієї теорії центральну ідею, монетаристи надали їй динамізму, застосували для її обґрунтування новітні методи статистичного аналізу. При цьому монетаристи намагалися утвердити якісно інший порівняно з кейнсіанством погляд на загальну природу капіталістичного господарського механізму.

Головне джерело "нестабільності" капіталізму, вважали монетаристи міститься в грошовій сфері. Саме тут потрібно шукати основні причини криз та інших порушень процесу відтворення. Таким чином, логічний, в принципі, висновок, що "гроші важливі для економічного розвитку", одержав у постулатах монетаристів гіпертрофовану форму. Лозунг прихильників кількісної теорії грошей – "гроші мають значення" – насправді інтерпретується монетаристами так: "тільки гроші мають значення". Поді-

бний підхід істотно відрізняється від моделей кейнсіанського типу, де на першому місці перебуває динаміка такого економічного фактора, як інвестиції, і головна увага приділяється бюджетній політиці держави.

Важливою ідеєю монетаристів є те, що головна причина кризових явищ міститься в хаотичних коливаннях грошової маси, які породжуються урядовими маніпуляціями щодо стимулювання сукупного попиту. На думку монетаристів, лавиноподібне збільшення попиту у період різдвяних свят є результатом випуску центральним банком великої кількості грошей в обіг. Насправді ж все відбувається якраз навпаки. Але М. Фрідмен продовжує стверджувати, що головний напрям впливу – від грошей до ділової активності. Він бачив у цьому стрижень "монетарної теорії циклічних коливань".

Однією із переваг свого підходу М. Фрідмен вважає розгляд теорії грошей як "особливої теми в теорії капіталізму". У марксистській політекономії під капіталом розуміють самозростаючу вартість, тобто вартість, що приносить додаткову вартість на основі експлуатації найманої праці. М. Фрідмен використовує натуралістичне трактування капіталу, де під капіталом розуміють будь-яку річ, що приносить "потік доходу" у вигляді грошей, товарів і специфічних послуг. Відповідно гроші у нього – "капітальний актив", частина нагромадженого капітального фонду на рівні з облігаціями, акціями, нерухомістю, товарами народного споживання та іншими активами.

Розбіжності монетаристів і кейнсіанців щодо питання про роль держави в економічному житті вилилися в кінцевому підсумку у протиставлення двох основних інструментів макроекономічного контролю, які використовуються урядами для впливу на кон'юнктуру, а саме: грошово-кредитної і фінансової політики. Перший вид політики, пов'язаної з впливом центрального банку на величину грошової маси, розцінюється монетаристами як найефективніший. Натомість другий вид політики, що ґрунтується на зміні податкових ставок і управління державним боргом, пов'язується зі свавіллям уряду і розцінюється як малоефек-

тивний для господарського розвитку. Також монетарна система забезпечує кращі результати за умов функціонування розвинутого ринку з цивілізованою конкуренцією, а кейнсіанська – в період його становлення [16, 21].

Упродовж багатьох років монетаристи виступають з пропозиціями про кардинальну перебудову традиційних грошово-кредитних і банківських інститутів, які у процесі еволюції пристосувалися до кейнсіанських методів економічного регулювання. Вони намагаються скоротити до мінімуму можливості урядів впливати на кредитну експансію і відповідно на емісію платіжних засобів. Цим пояснюються багаторічні пошуки способу поставити жорсткі межі використанню урядами емісійного механізму для фінансування бюджетних дефіцитів.

М. Фрідмен у книзі "Програма для монетарної стабільності" (1960) фактично розробив програму кардинального реформування кредитно-грошової системи США. Один з найголовніших елементів цієї реформи – "грошове правило", згідно з яким центральний банк США повинен взяти на себе зобов'язання підтримувати, наскільки це можливо, стійкі темпи зростання кількості грошей, не припускаючи сезонних коливань грошового запасу. М. Фрідмен вважав, що при виборі темпів зростання кількості грошей необхідно орієнтуватися на стабільний рівень цін кінцевого продукту упродовж тривалого періоду. Він пропонував ввести правило механічного приросту грошової маси в середньому на 4% за рік. Ця цифра складається із 3% приросту реального продукту і 1% довготривалого зниження швидкості обігу грошей [15, 198].

Проте жодна із капіталістичних країн не застосувала правила М. Фрідмена у "чистому вигляді". Центральні банки намагалися зберегти за собою свободу маневру, вважаючи, що в умовах вкрай нестійкої кон'юнктури механічний приріст грошей в обігу може порушити нормальний хід платежів і викликати дезорганізацію ринків позичкового капіталу. Тому на практиці таргетування всюди поєднувалося із принципом дискреції (тобто прийняття рішень залежно від власних міркувань).

Підсумовуючи вищевикладене, приходимо до таких висновків та узагальнень.

Сучасна економічна наука продовжує пошук нових форм і методів впливу держави на економіку, удосконалення теорії державного регулювання відповідно до динаміки ринкової кон'юнктури. Результатом цих пошуків стала поява теорії змішаної системи регулювання економіки, що поєднує сучасну кейнсіанську теорію з неолібералізмом та соціально-інституційний напрям, прихильники якого стверджують, що економічні відносини в суспільстві формуються під впливом політичних, соціальних, психологічних та інших факторів.

В сучасних умовах розвитку світового господарства економічна роль держави залежить не від рівня втручання в ринковий механізм, а від участі в забезпеченні внутрішніх і зовнішніх умов ефективного функціонування національної економіки. Забезпечення органічного поєднання механізму ринкового саморегулювання та державного регулювання є запорукою економічного та соціального розвитку країни.

Формування ефективної держави можливе передусім у разі концентрації зусиль на фундаментальних завданнях поєднання монетарної і фінансової політики в системі державного регулювання економіки, адже на різних етапах циклічного розвитку економіки одностороннє використання інструментів і важелів як правило однієї з них не призводить до успішного досягнення основних економічних цілей держави.

Література

1. Воробей А. *Теорії оподаткування в економічній думці* // <http://www.gc.lviv.ua>.
2. *Гроші та кредит: Підручник / За заг. ред. М. І. Савлука. К.: КНЕУ, 2001. – 606 с.*
3. *Гроші та кредит: Підручник / М. Савлук, А. Мороз, М. Пуховкіна та ін. – К.: КНЕУ, 2004. – 565 с.*
4. *Державне регулювання економіки / За ред. І. Р. Михасюка. – Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів: "Українські технології", 1999. – 640 с.*
5. *Економіка України у післявиборчий період та порядок денний для нового уряду / За ред. Я. А. Жаліло* // <http://www.galaxy.com.ua/svit/mytna>.

• Фінансова політика і фінансовий механізм •

6. Історія економічних учень: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 1300 с. – (Класичний університетський підручник).

7. Ковальчук В. М., Сарай М. І. Економічна думка в історичному аспекті. Навч. посіб. – Тернопіль: ТАНГ – "Астон", 2001. – 288 с.

8. Ковальчук В. М., Сарай М. І. Економічна думка минулого і сьогодення: Навч. посіб. – Тернопіль: ТАНГ – "Астон", 2000. – 325 с.

9. Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики. – М., 1989. – 523 с.

10. Круш П. В., Тульчинська С. О. Макроекономіка: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 400 с.

11. Макроекономіка: Підручник / За ред. В. Базилевича, К. Базилевича, Л. Баластрик. – 3-ге вид., випр. – К.: Знання, 2006. – 623 с.

12. Михайловська І. М., Ларіонова К. Л. Гроші та кредит: Навч. посіб. – Львів: Мрія-світ, 2006. – 200 с.

13. Олєфір В. Циклічні процеси в економіці // Діловий вісник. – 2007. – № 8. – С. 16–17.

14. Петришина Н. Концепції економічної ролі держави на різних етапах розвитку суспільства // Банківська справа. – 2007. – № 3. – С. 85–94.

15. Стельмах В. С., Єпіфанов А. О., Гребенник Н. І., Міщенко В. І. Грошово-кредитна політика – К.: Знання, КОО, 2003. – 421 с.

16. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки: Навч. пос. – 3-тє вид., випр. – К.: Знання, 2006. – 262 с.

17. Тузан-Барановський М. І. Політична економія: курс популярний. – К.: Наукова думка, 1994. – 263 с.

18. Центральний банк і грошово-кредитна політика: Підручник / За ред. А. М. Мороза та М. Ф. Пуховкіної. – К.: МБУ, 2005. – 556 с.

19. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – 435 с.